

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД НАЦИОНАЛНАТА ДЪРЖАВА И НЕЙНАТА ТРАНСФОРМАЦИЯ В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Мария Колева

Резюме. В статията са разгледани два модела на националната държава – този на Агамбен и Хабермас. За Агамбен лагерът е парадигма за изграждането на съвременната национална държава. Той свързва концепциите за суверенността и биополитиката в разработването на своя модел. Хабермас, от своя страна, изследва процесите на глобализация и чрез механизми на отваряне на националната държава изяснява специфики на трансформацията ѝ.

Keywords: sovereignty, nation – state, human rights, biopolitics, camp, globalization

Пред съвременната национална държава стоят предизвикателства, свързани с нейното отваряне за влияния в културен, икономически, социално-политически аспект. Тези промени, които се извършват с националните държави, предизвикват дискусии за тяхното бъдеще. Ще се опитам да представя две много различни гледни точки и да ги поставя в „диалог“ – това са концепцията на Джорджо Агамбен за съвременната национална държава и тази на Юрген Хабермас.

1. Суверенност и биополитика

Според Агамбен е налице преминаване от суверенност към биополитика. Суверенната власт е власт на суверена върху смъртта на поданиците му. Това е власт да се отнеме животът на поданика, който се противопоставя на установената власт. Но такъв тип отношение суверен – поданик е елемент от миналото. Настоящото се характеризира с власт на суверена върху живота на поданиците – да продължава живота им, да ги кара да живеят, дори против тяхната воля. Това отношение Фуко и Агамбен наричат биополитика – всичко, свързано с грижата за тялото на поданиците.

Агамбен, от една страна, приема това преместване на интересите на властта от власт върху смъртта към власт върху живота, но от друга страна, чрез образа на Номо Sacer – фигура от древното римско право, която всеки може да убие безнаказано, той свързва биополитиката отново със смъртта – правото да се убива безнаказано. Лагерът е идеалната биополитическа структура спо-

ред него, което отново е акцент върху правото да наказваш, да принуждаваш някого да живее и да умре по начин, който суверенът реши. Така се получава едно застъпване на суверенната и биополитическата власт при Агамбен. И суверенната, и биополитическата власт са свързани с налагането на ред, който почива на принципа на „включване чрез изключване“. На първо място, това означава, че суверенът създава ред, на който самият той не се подчинява, и второ – че установеният по законов начин ред може да бъде променен по волята на суверена. Негова основна грижа не е грижата за тялото, живота и здравето на поданиците, а интерес към тези елементи с цел контрола над тях и ако е необходимо отнемането на живота на *Homo Sacer*. Днес гражданинът е *Homo Sacer*, всеки от нас е *Homo Sacer* според Агамбен. Тази безгранична власт на суверена според Агамбен се установява чрез правото му да определя закона, а в същото време и да променя закона по принципа на състоянието на изключеност. Днес ние сме свидетели на отварянето на граници в Европа и създаването на Европейски съюз, създаването на общи демократични закони – Европейска конституция, както и редица споразумения и правилници за респектирането и гарантирането на човешките права. Това е явление, което трудно би могло да бъде сравнено с лагерите. Трудно можем да оприличим съвременната демократична държава с лагер и да говорим за биополитика в смисъла, в който Агамбен развива понятието биополитика. Човешкият живот е защитен от редица основни документи – като конституцията както на Европа, така и от конституциите на всички държави членки на съюза. Никой повече не може да бъде убиван безнаказано. Това показва слабост в биополитическата теория на Агамбен и неговите затруднения да свърже елементи от античния правов ред със съвременността. Днес суверен е самият народ, който, от една страна, създава правилата, а от друга – се подчинява на същите тези правила.

Ако говорим за биополитика днес, то би било много по-подходящо Фуколовото схващане, според което човешкият живот е интересът на суверена. Това е усилено на властта за създаването и поддържането на човешкия живот и здраве.

Обединяването на *zoe* и *bios* е ново явление в политическия ред на съвременните държави.

В древна Гърция, където демокрацията възниква, *zoe* е изключено от полиса. Естественият биологически живот е ограничен в частната сфера – *oikos*, като сфера на репродуциране и поддържане на физическия живот. Полисът е сферата на свободните и равни мъже, където диалогично-комуникативният принцип е водещ и общото благо се цели. Поради това, че *zoe* е изключено от политическия ред на Древна Гърция, Агамбен пише, че то всъщност е включено в този ред чрез изключването си и по този начин биополитиката е откритие на Античността, а не както Фуко смята, че биополитиката е явление, възникващо през Модерността.

Суверенната власт при Хабермас е изключително власт на гражданите, които създават закони, подчиняват се на тези закони и управляват собствената си национална държава, която все повече е обвързана с други национални държави. Суверен е народът. За него суверенността се изразява в ефективност на тази власт да посредничи при създаването на законите и тяхното прилагане, това е властта на народа да управлява самия себе си. Тази власт не е репресивна, както при Агамбен, а една разумна власт, която чрез принципа на демокрацията се утвърждава. Суверенната национална държава се отваря според Хабермас както „навътре“ – отвореност за влияние на другите общества върху съответната държава, нейната способност да се променя под външни културни, икономически, социални и политически тенденции и влияния, както и отвореност „навън“ – т.е. възможност да оказва влияние върху други общества. Тази отвореност на националната държава (Хабермас, 2004:126) в двете посоки е предпоставка за развитие на глобализацията. Тази форма на суверенна национална държава не заплашва гражданите си, както е при Агамбен, не ги „изключва“, а напротив – включва ги на различни нива и ги интегрира, насърчава ги да участват в социалния, културния, икономическия и политическия живот. При Хабермас *bios* и *zoe* са неделими, поради което не можем да говорим и за биополитика в неговата теория. Самият той пише, че културата е важен фактор за статута на гражданина. „Ненакърнимостта на правния субект не може да се гарантира без наличието на равни културни права“ (Хабермас, 2004:111), т.е. доколкото един човек е лишен от културна среда и инициатива, той може да бъде биополитически субект, т.е. субект, на който е отнето равноправно присъствие в обществото и политиката. Без култура субектът е гол субект, или както Агамбен би го нарекъл – оголен живот (*bare life*). Културата осигурява възможността на субекта да бъде част от група, в която да има свое гарантирано място и да се чувства равнопоставен. Хабермас защитава принципите на мултикултурализма, като условие за утвърждаването на демократичните принципи в националната държава, които са и предпоставка за демократична глобализация.

Агамбеновият модел на обществото е затворен, негово олицетворение е лагерът, докато моделите на Хабермас са на отворени общества, динамично развиващи се и утвърждаващи ценности и принципи, които биха гарантирали човешкото достойнство.

Агамбеновият модел на обществото е основан на принципа на упражняване на една власт, която се легитимира чрез насилието (властта на суверена да убива), а Хабермас изгражда моделите си, в които основно значение имат демократичните принципи и утвърждаването на делиберативна демокрация, в която гражданите създават законите и едновременно с това им се подчиняват.

Агамбеновият модел не взема предвид културата на отделния човек или групи от хора, докато в Хабермасовия модел културата заема ключово място

при отварянето на държавите и при утвърждаването на принципите на мултикултурализма.

Доколко изброените по-горе особености на Агамбеновия модел имат смисъл и доколко са наистина приложими към съдбата на съвременната демократична национална държава. Този модел е приложим по-скоро към държавите от миналия XX век, които създадоха и преживяха две световни войни и една студена. С тази фиксираност върху националните си специфики и достойнства, върху своята уникалност и различност тези държави са били „затворени“. Разделянето на капиталистически и социалистически държави с желязната завеса потвърждава принципа на затвореност. Двете войни пък несъмнено утвърждават принципа на насилие, който държавите реализират. По този начин можем да намерим място на Агамбеновия модел в историята, но той е част от миналото и е неприложим към съвременната карта. Самият Хабермас пише: „Този век (XX) е „произвел“ повече жертви, донесъл е със себе си повече загинали войници, повече убити граждани, прогонени малцинства, повече измъчвани, съсипвани, загинали от глад и студ, повече политически затворници и бежанци, отколкото човек би могъл да си представи досега. Феномените на насилието и варварството определят почерка на този век“ (Хабермас, 2004: 71). Процесите на глобализация играят все по-съществена роля в преобразуването на суверенните национални държави. Създават се международни наднационални политически и икономически закони, които обвързват икономиките на отделните държави, както и движения, създават се споразумения, които излизат извън границите на отделните държави.

2. Лагерът и националната държава

Затварянето, насилието, безправиято са специфики на структурата на нацилагера. Това е структура, която поради това, че ограничава и унищожава човешкия живот, не може да бъде трайно запазена. Човешкият живот е ценност, която е защитавана от всички хуманистични декларации и е залегнала като основна в легитимиращата документация на съвременните демократични страни.

Структура, която е лишена от възможност за достойно социално съществуване, липса на демократични инициативи и изобщо инициативи, липса на културна сфера, липса на избор на професия, семейство, лишеност от всякакво лично пространство.

Лагерът е не просто тоталитарна структура, това е структура, която е творение на тоталитаризма, но в това пространство човешкият живот не е ценност, това е крайно неестествено състояние, в което враг може да бъде всеки просто поради това, че съществува, в това число деца. Липсата на всякакъв елемент на хуманизъм го прави така неустойчива структура и структура, характеризираща се с абсолютно безправие.

В какъв смисъл нацилагерът е биополитически *nomos* (Агамбен, 2004: 193) на модерността и модерната държава. Биополитиката е свързана с разделянето

на *bios* и *zoe* – на политическия живот и биологичния живот (Агамбен, 2004: 9). Когато човешки същества са лишени от *bios*, те съществуват просто като физически индивиди, неделими от своето *zoe*. Биополитическият ред е именно такава форма на съществуване, която изключва *bios* и оставя човешкия живот изцяло в сферата на *zoe*. Как *zoe* може да организира политическо съществуване? За древните гърци това е немислимо. Модерността не променя много. В епохата на Модерността новото, което се случва, е, че в сферата на политиката, която е сферата на *bios*, се включва и *zoe*, т.е. политиката започва да се интересува от биологическия живот на отделния гражданин. Но политически ред, организиран от *zoe*, само от биологически събрани заедно индивиди, е принципно невъзможен политически ред. Това е, с което се сблъскваме и в случая с лагера и с лагера като модел на модерната държава. В лагера има тела, има репресирани тела, но така събрани и организирани, телата не могат да създадат ред – политически ред, те са лишени от права, лишени от условия за човешко съществуване, те са подчинени на един чисто биологически ред или биополитически ред. Как тази реалност би се вписала в модерната държава? Как би изглеждала модерната държава, подчинена на такъв ред? Изразът биополитическа модерна държава, чийто *potmos* е наци-лагерът, е изключително противоречив. Що задържава би било това? Според идеята на Агамбен това би било една държава от тоталитарно управлявани биологически индивиди. Всъщност според Агамбен това е реалната модерна държава. Това е твърде противоречиво изказване, защото, въпреки че именно модерната държава създаде лагерите на смъртта като масово явление, това все още не означава, че самата държава се превръща в лагер, въпреки че тези явления (лагерите) наистина говорят много и за самата държава.

Култура, която е горда със своите корени в Древна Гърция – родината на демокрацията, в XXI век да създаде образа на лагера като прототип на националните демократични държави и образа на *homo sacer*, е несъмнено в състояние на търсене на своите пътища, но също така свидетелства и за криза на демокрациите.

Хабермас в „Постнационалната констелация“ разработва възможни бъдещи перспективи на националната държава и също представя сложността на развитие на тази структура.

Хабермасовият модел на съвременната държава е един динамичен модел, който включва елементи на отваряне на държавата в процеса на глобализация. Глобализацията според него не е еднократно действие, а процес, който продължава. Според него „при променените условия на постнационалната констелация националната държава не може да си върне своята предишна сила с една „политика на затваряне в себе си“ (Хабермас, 2004: 122). Националната държава се променя необратимо и характеристики, които е притежавала в XX век, вече са безвъзвратно променени под силата на икономически, културни,

социални и политически тенденции. Въпреки процесите на уеднаквяване обаче все още съществуват големи разлики между западните демокрации и източните общества. Това са различия в благосъстоянието и културата между северни и южни региони, източни и западни страни. Поради това е налице интензивен миграционен поток главно от юг на север и от изток на запад. Доколкото можем да говорим за затвореност, тя се състои в контрола над имиграцията и контрола на финансовия поток. Въпреки този контрол обаче по-богатите западни общества са с променен етнически, религиозен и културен състав на населението и „разбира се, това плурализиране на жизнените форми не се извършва безпроблемно“ (Хабермас, 2004: 110). В благоденстващите общества са налице реакции на местното население срещу чуждото – срещу чужденците, срещу различните религиозни общности, срещу различната раса, срещу отделни изолирани социални групи и неравнопоставени. Постнационалното преобразуване на националната държава довежда до трансформации: „космополитната стратегия не означава отричане на ролята на културата в устроеността на човешкия живот, а означава поставяне под въпрос, първо, на допускането, че социалният свят ясно се дели на отделни, различни култури, по една за всяка общност, и второ, на допускането, че онова, от което всеки се нуждае, е просто една от тези същности – една единствена, кохерентна култура – да оформя неговия живот и да му придава смисъл“ (Хабермас, 2004: 114).

3. Националната държава в условията на глобализацията

Възникването на националната държава е свързано с развитието на национализма в Европа през XVII – XVIII век, като през XX век националната държава е основна форма на съществуване на държавата. Националната държава се характеризира с това, че една нация създава една държава. Тази нация споделя обща територия, има общ език, традиции, общо историческо минало и това я прави нация. Независимостта е основна характеристика на националната държава, тя е готова да пази тази независимост. Съвременните политически народни движения имат за цел както мира и равноправието вътре в държавата, така и запазване на независимостта на отделните нации. Вътре в границите на националната държава принципите на споделяне и уеднаквяване са водещи за запазването на тази цялост.

Днес САЩ и нейната демократична конституция са пример, който ентусиазира масите и политолозите. Разликата с националните държави е, че конституцията на тази страна има изключително либерални принципи, които гарантират свободата на индивида и условия за неговия просперитет. Не традициите на правото и образците на миналото са водещи, а осигуряването и обезпечаването на модерни условия за живот. Принципите на правото на САЩ не са в противоречие с националните, а са успешен опит да си взаимодействат елементи от различни народности, които да действат едновременно и да гарантират равноправието на всички граждани на държавата, независимо от техния произход.

Хабермас изтъква една интересна специфика на съдбата на европейските религиозни и политически свободи. Възникнали в Европа, те биват възприети от САЩ, където са развивани, и през 1789 година са върнати отново в Европа, но вече повлияни от мултикултурната емигрантска среда на американското общество. Връщането на ценностите в Европа (Франция) Гервинус описва по следния начин: „Когато американската свобода преминава във Франция, нейният универсален характер се запазва... В Америка политическата идея е свободна от религиозен примес, дори при тамошния чист демократизъм, при който членовете на всички нации живеят свободно, тя самата *е лишена от национални ограничения*“ (Гервинус: 32).

Декларацията на Англия от 1688 г. и Американската декларация за независимост от 1776 г. непосредствено предхождат Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 година, която подготвя радикална промяна в Европа и света. Първите две декларации, въпреки свободния си дух, гарантират права и свободи само на определени слоеве от обществото. Те запазват като рационално обосновани привилегии, които ние днес свързваме с неравенството (Steinhoff, Uwe, 2009: 84). Едва Френската декларация от 1789 г. гарантира права и свободи на всеки човек, независимо от пола или принадлежността към определена група. Индивидуализмът, толерантността, разумът, реформаторството, космополитизмът и демокрацията са издигнати за водещи принципи (Best Steven, 1995: 4). Всеки човек с раждането си получава права, които са неотменяеми – право на живот, на свободно придвижване, право да участва в политическия живот на страната и т.н. Декларацията се обявява против всички форми на поставяне на някой или групи в зависимост и каквито и да е форми на робство. Тази декларация заляга в основата на демократичните конституции на отделните национални държави, които конституции възникват след това.

Днес сме свидетели на едно наднационално обединение в Европа, а именно Европейския съюз. Това е една нова форма на „отваряне“ на националните държави в Европа. Нейният първоначален замисъл е за една икономически по-силна форма, но постепенно тя се развива в социално-политически аспект и се обсъждат и правата на гражданите като граждани на Европейския съюз. Започва да се говори за граждани на Европейския съюз: „Датчаните трябва да се научат да възприемат испанеца, както и немците – гърка, като „един от нас“, както и обратното, испанците да възприемат така датчаните и гърците – немеца“ (4,35). Това уеднаквяване е свързано и с редица политически и икономически договорености, както и с преобразуване на националните идентичности на гражданите на Европейския съюз. Едновременно стова принципът на индивидуализма се запазва: „Дори сред гражданите на една и съща правна общност всеки е различен от другия и има правото да остане различен“ (Хабермас, 2004: 36).

В „Постнационалната констелация“ Хабермас създава „нормативно организиран модел“, в който не само обективният порядък е респектиран, но и социалният ред, който той създава. Гражданите, споделящи този модел, всъщност споделят един социален свят (White, 1988: 49).

Както се вижда, националните държави, както и Европейският съюз, имат своя история и свои политически документи, които се развиват. Агамбен, от своя страна, се обявява за радикална промяна на основни понятия, които организират политическия ред на отделните национални държави. Понятията като национална държава, гражданство, демокрация, сувереност, човешки права и предлага заместването им с нови понятия: оголен живот, идваща общност, сива зона, *zoe*, *bios*, извънредно положение.

Тъй като нашето столетие има своите предизвикателства и трудности, които засягат определени групи от хора (бежанците), Агамбен предлага да забравим за традиционната структура на националната държава и концепциите, които я поддържат, и да се опитаме да изградим нови концепции, които да съответстват на новите проблеми и тяхното решаване. Бежанците са такава група, която провокира националните държави и техния ред. Това са хора, които са лишени или са се отказали от граждански права и имат само човешки права. Декларацията за защита правата на човека и гражданина, от своя страна, гарантира човешки права на тези, които имат и граждански права. Самото понятие човешки права, без да е придружено от гражданските, не гарантира опеката в границите на националната държава, в която е попаднал бежанецът. Въз основа на международни споразумения на бежанците се гарантират специални права и след преминаването на специални процедури може да получат право да останат на територията на страната, до която са достигнали. Според Агамбен те се включват в реда на националната държава чрез своето изключване. Процедурите за приемане и легално оставане в границите на избраната държава са сложни и често много продължителни – може да продължат с години, през което време бежанецът няма право на работа, на придвижване, живее под социалната опеката на страната, до която е достигнал. Той е един вид ограничен в рамките на лагера, който обитава, и „изключен“ от правния и социалния ред на страната, в която се намира. Хабермас също изтъква, че строгите закони за имигранти в „крепостта Европа“ засягат правата на бежанците (McCormick, Weber, 2007: 206). Човешките права, които притежава всеки, на практика не гарантират много.

Проблемът с бежанците се задълбочава. Техният брой постоянно нараства и националните държави изпитват сериозни трудности при решаването му. Фактът, че ситуацията с бежанците в различните държави е сложна, кара Агамбен радикално да се произнесе, като твърди, че цялата политическа система на националните държави трябва да се промени с оглед на проблема за бежанците. След като големи групи от хора остават маргинализирани или на-

пълно изключени, това за него е сигнал, че националните държави с организацията, която имат не са в състояние да дадат права на нуждаещите се, които им се гарантират от Декларацията за правата на човека и гражданина.

Какво би се получило, ако структурата на националната държава и концепциите, които я организират, бъдат радикално променени и реорганизирани с оглед на една фигура – фигурата на бежанеца?

Националната държава има своя структура и елементи. Преосмислянето и преформулирането на понятия, които я поддържат, би довело до преобразуване на самата национална държава. За Агамбен, така както е изградена, тя продуцира „оголен живот“ – хора без права, без културна среда, без личен живот, без възможности за реализация и личен избор.

ЛИТЕРАТУРА

Агамбен, Г. (2004). *Номо Сасер: суверенната власт и оголеният живот*. КХ.

Гервинус, Г. В: Постнационалната констелация, Ю. Хабермас, КХ, Хабермас, Ю. (2004). *Постнационалната констелация*. КХ.

Best Steven. (1995). *The Politics of Historical Vision: Marx, Foucault, Habermas*. The Gieford Press.

McCormick John P., Weber. (2007). *Habermas and Transformations of the European State*. Cambridge University Press.

Steinhoff, Uwe. (2009). *The Philosophy of Jurgen Habermas. A Critical Introduction*. Oxford University Press.

White Stephen K. (1988). *The Recent Work of Jurgen Habermas*. Cambridge University Press.

CHALLENGES IN FRONT OF THE NATION – STATE AND ITS TRANSFORMATIONS IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Abstract. In the article are investigated two models of the nation – state – Agamben's and Habermas's models. According to Agamben the camp is a paradigm of constructing of the contemporary nation – state. He binds the concepts of sovereignty and biopolitics in his model. Habermas on his side investigates the process of globalization and through mechanisms of opening of the nation – state explains specifics of its transformation.

✉ **Dr. Mariya Koleva**
E-mail: mddimi@yahoo.com